

NIVELURI LINGVISTICE DE MANIFESTARE A CONTRARIILOR EMINESCIENE

IRINA ANDONE

„Le style n'est pas fait d'une succession de figures, de tropes, de procédés; ce n'est pas une mise en relief continue”.

(Michael Riffaterre)

Funcționalizarea structurii contradictorii a oximoronului, transformarea figurii în producător central de sens (mesaj poetic) se manifestă în dimensiunea sintactică a textului, înțelesă nu doar ca desfășurare sintagmatică limitată, ci ca sintaxă globală a operei eminesciene.

O sintagmă precum „Când pătruns de sine însuși odihnea cel nepătruns” (*Scrisoarea I*) poate fi considerată ideologem structurat oximoronic. Calitatea de ideologem se datorează provenienței culturale a modului de imaginare a genezei în *Scrisoarea I*, poem aflat la intersecția dintre un text eminescian ideal și textul scris perpetuu de umanitate. Identitatea de oximoron provine din definirea prin sinteză de contrarii a factorului central al genezei din *Upanișade* – starea de repaos și natura ei. „Odihna”, repaos al increatului, este o stare tensionată; eternitatea ei este ambivalentă și prin această ambivalență se desface de ea însăși. În expresie eminesciană, tensiunea internă a eternității figurează ca o contradicție: „pătruns de sine însuși” *versus* „cel nepătruns”. Mijlocul lingvistic precumpănitor prin care se creează, aici, sensul tensional este de natură morfologică – maxima economie de mijloace prin negarea cu prefixul „ne-” a aceleiași forme de participiu („pătruns”).

S-ar putea deduce, așadar, că singura dimensiune lingvistică în care funcționează entitățile contrare eminesciene este aceea sintactică – spațiu de desfășurare a gândului, de exprimare a judecății, de evaluare a realului. Această dimensiune se realizează însă mereu prin mijloacele tuturor celorlalte niveluri lingvistice, încât, pe de o parte, nivelurile nu pot fi separate în analiză, iar pe de alta, nici nivelul sintactic nu poate fi absolutizat, deși este înglobant.

Opera eminesciană este un text infinit în care *fiecare organizare semantică existentă în limbă, fiecare valoare a limbii tind să atingă stadiul de sens simbolic*. Încercările manuscrise de exprimare a raporturilor semantice între cuvinte prin proporții matematice, reproduse în *Fragmentarium*, fac dovada direcției

eminesciene de explorare lingvistică. Propensiunea unităților lingvistice spre simbol, indiferent de rangul lor în limbă, este reflexul, în expresie, al credinței în existența „cifrei” scrise de divinitate. Modul general de funcționare a limbajului poetic eminescian este dat de evoluția cuvântului spre un asemenea statut de „cifră” purtătoare de esențe. Cuvântul își caută aura simbolică parcurgând o multitudine de texte și descriind mai multe teme. În unele cazuri, între valoarea simbolică pe care cuvântul o capătă și posibilitățile sale semantice din limba comună se instituie o tensiune contradictorie.

Se poate afirma, deci, că, pe lângă modul dialectic de manifestare a contrariilor în sintaxa textului poetic – prin afirmare și negare succesive –, există un mod al contradicției pure, crescută din ambiguitatea produsă de o singură unitate lingvistică. Această unitate poate fi de nivelul morfemului, al lexemului sau al mijloacelor de stabilire a raporturilor sintactice (conectori interpropoziționali).

Lumea eminesciană și omul inconfundabil care se înscrie în ea nu există niciodată *în*, ci doar *întru* sau *inter*, nu se desăvârșesc niciodată, ci doar se săvârșesc, într-un continuu tremur incert de forme ale aceleiași esențe. Lumea și omul își trăiesc însă plener destinul fragil, neliniștitor în immanent, iar această plenitudine seamănă unui exces cenzurat de immanent. În contrapunct față de transcendent, omul eminescian arhetipal este respins de immanent și atunci lumea pe care o înfăptuiește pentru sine – spațiul însuși al creației – este intermundiul, iar mijloacele cu care o creează sunt acelea ale unei limbi resemantizate prin opoziție cu ea însăși, ale unei limbi de interval, la mijloc între consistență și inconsistență, între cauză și efect, între întrupare și dispariție, între timp și eternitate, între pasivitate și activitate.

Între consistență și inconsistență

În *Scrisoarea I*, în versul „Umbra celor nefăcute nu-ncepuse a se desface”, cuvântul „umbră”, prin universul de idei în care se situează geneza, trebuie asociat sensului de ‘prototip’, de ‘schemă esențială a lucrurilor’. Între acest cuvânt și cuvintele cu semantică pozitivă sugerate în mod obișnuit de temă se instituie contradicția. Numirea arhetipalului printr-un lexem care conține între semele sale ‘caducitate’ și ‘inconsistență’ este una dintre modalitățile tipice de definire prin negație. Definindu-și un sens simbolic care îi contrazice virtualitățile semantice, lexemul „umbră” produce, în virtutea contradicției sale interne, noi organizări simbolice, atunci când apare în sfera unei alte teme – aceea a creației poetice. În pasajul „Mi-aș risipi o viață de cugetări senine/ Pe basme și nimicuri, cuvinte cumpănind,/ Cu pieritorul sunet al lor să te cuprind./ În lanțuri de imagini duiosul vis să-l ferec,/ Să-mpiedec umbra-i dulce de-a merge-n întunerec” (subl. n.; *Nu mă înțelegi*), „a împiedeca” are un sens material și concret (selectat prin relație cu metafora „lanțurilor de imagini”); a împiedeca o umbră este un gest de neconceput. „Umbra” trebuie să capteze semul consistenței care să justifice semul (+ concret) al

verbului. Consistența este regăsită prin echivalarea simbolică a cuvântului „umbră” cu arhetipul, cu schema rigidă și imuabilă a unei esențe. Semantica încordată a verbului „a împiedeca” se rezolvă prin substanța simbolică a lexemului „umbră”, substanță infuzată în acest cuvânt din textul genezei. Umbra, absorbită de întuneric, chemată de el ca element congener, devine punctul luminos de opoziție, piscul de lumină al creației. Deși, pragmatic, s-ar putea întui o ambivalență întuneric/ lumină în organizarea semantică a cuvântului „umbră”, limba curentă, urmând asocierile văzului, organizează „umbră” și „întunecatul” în același câmp semantic. Textul eminescian face din umbră și întuneric sfere simbolice opuse. Trecând în contexte descriptive, cuvântul „umbră” rămâne circumscris simbolisticii luminii: „*Umbra-n codri ici și colo/ Fulgerează de lumină*” (subl. n.; *Făt-Frumos din tei*). În umbră sunt acumulate tendințe spre luminos. Verbul „a fulgera”, impersonal în mod normal, este predicat la diateza activă al subiectului „umbră”. Simbolic, umbra devine, din imagine întunecată a unui colț de natură, o misterioasă nonpersoană, o voință ascunsă, manifestată luminos (numinos) în formele materiei opace. „Umbră” este lexemul central prin care se dezvoltă sensurile unui mesaj transcendent.

Între întrupare și dispariție

Tema unui text liric se exprimă, în virtutea tradiției, printr-un lexem. Conștient sau inconștient (prilej de verificare a teoriei saussuriene a asociativității), cititorul imaginează un număr de vocabile în care tema, lexicalizată, s-ar putea dezvolta. Se poate afirma, în privința liricii eminesciene, că vocabularul în care se naște o temă poetică îi face acesteia opoziție (dacă nu temeii ca atare, nepuizabilă în protoismul ei, cel puțin lexemului care o exprimă). O astfel de opoziție se instituie încă de la cele mai mici organizări semantice ale limbii – morfemele lexicale.

Prefixul „des-”, asociat rădăcinii verbale „face”, se vedește ambiguu în versul din *Scrisoarea I*: „Umbra celor nefăcute nu-ncopuse a se *desface*” (subl. n.). Intrând în relație de opoziție, prefixul „ne-”, unitate lingvistică de același nivel, produce în semantica privativă a prefixului „des-” o dezechilibrare a balanței pozitiv/negativ, în favoarea semanticii pozitive. Analiza variantelor pasajului cosmogonic va scoate în evidență un proces de cvasilexicalizare a prefixului, premergător atingerii unui statut simbolic. „Des-” devine una dintre acele „cifre” purtătoare de mesaje oculte. Semantica simbolică instituită de textul eminescian escamotează semantica din limba curentă, a ieșirii dintr-o structură, prin semul pozitiv al intrării într-o nouă structură. Hotarul dintre lume și nelume este trecut, în textul facerii, prin tensionarea cuvintelor.

Pasajului cosmogonic din *Scrisoarea I* i s-a identificat punctul livresc de pornire în *Imnul creației* din *Rig-Veda*. Între notele de curs din vremea studenției lui Eminescu figurează un fragment în limba germană, purtând titlul *Cosmogonie*

der Inder (M. Eminescu, *Opere*, ediția Perpessicius, vol. II, p. 181), tradus de poet, pe la 1876, în versuri albe care urmează în totalitate modul indian de desfășurare imnică și sfârșește în interogații asupra Divinului, cu note de îndoială gnoseologică: „El care sus din ceruri asupra-ne privește./ El știe... Dar se poate că însuși el nu știe” (*ibidem*, p. 183). Pe măsură ce variantele *Scrisorii I* se înmulțesc, atrăgând în sfera lor și abandonând succesiv noi teme, pasajul cosmogonic își schimbă centrul de greutate de pe interogație pe afirmație¹; natura Divinului nu își mai caută lămurirea, gândul încearcă să pătrundă în zona interzisă a haosului pentru numirea căruia încearcă variante poetice. În textul indian, termenii primei geometrii a cosmosului stau mult mai aproape de rațiune decât termenii eminescieni respectivi. La o scrutare a textelor care se pot pune în paralel cu pasajul cosmogonic din *Scrisoarea I*, deplasarea dinspre logic spre poetic se evidențiază fără echivoc. D. Murărașu reproduce, în aparatul critic al ediției sale Eminescu, o traducere germană din secolul al XIX-lea a *Imnului creațiunii*, datorată lui Hermann Grassmann (Eminescu, *Poezii*, 1982, vol. III, p. 217). Un vers tradus de Grassmann prin relația de coordonare a două substantive, menită a păstra simetria noțională „moarte” versus „nemurire” („Nicht *Tod* und nicht *Unsterblichkeit* war damals”), apare în notele de curs ale poetului în forma: „Da war nicht *Tod* – *Unsterblicher* war nirgends” (substantiv – adjectiv). Eminescu va face o traducere fidelă a tiparului gramatical german prin care sunt interpretate câmpurile semantice „moarte” versus „nemurire”: „Pe-atunci nu era *moarte*, nimic *nemuritor*” (subl. n.). Desconceptualizarea începe o dată cu anularea paralelismului gramatical al noțiunilor antitetice.

Un alt text al genezei vedice este furnizat de traducerea românească discutată de Teoharie Antonescu, în *Priviri asupra filozofiei Upanișadelor*². Acolo, paralelismul gramatical al noțiunilor tinde să rezolve câmpurile virtuale de semantică poetică paradoxală. Astfel, versetul „Atunci *moarte* nu era, nici *nemurire*” (subl. n.) reduce enigma gnoseologică a *incipit*-ului: „Atunci *ființă* nu era, nici *neființă*” (subl. n.).

Din procesul de camuflare a factorului noțional, de dezorganizare a limitelor impuse de gândire ca *ratio*, provine și preferința eminesciană pentru termenii cu vădit răsunset material, concret, observată de G. Călinescu: „Poetul era atent numai la dezvoltarea sentimentului de nimic în imagini și nicidecum la organizarea unui concept”³. În textul comentat de Teoharie Antonescu, starea de inseparabilitate a

¹ Alain Guillerrou, *Geneza interioară a poeziilor lui Eminescu*, Iași, Editura Junimea, 1977, p. 310: „Eminescu nu a păstrat [...] nici noțiunea unei puteri creatoare, nici principiul de dragoste care determină apariția ființei. A renunțat în aceeași măsură la această perspectivă prea optimistă, cât și la perspectiva pesimistă [...]: *Cosmogonia* pe care o păstrează în *Scrisoarea I* este «neutră», dacă putem spune astfel”.

² „Convorbiri literare”, febr. 1899, p. 119–120, apud. D. Murărașu, în Mihai Eminescu, *Opere*, vol. III, p. 217, nota la *Scrisoarea I*.

³ *Opera lui Mihai Eminescu*, București, Editura Minerva, vol. III, 1985, p. 127.

luminii de întuneric este exprimată de verbul „a deosebi”: „Nici *nu deosebea* noaptea adâncă de ziua luminoasă” (subl. n.). Fragmentele manuscrise eminesciene, deopotrivă cel în germană și traducerea românească, cuprind verbul „a despărți”: „Nicht *schied* die dunkle Nacht von hellen Tage” (subl. n.); „Și noaptea-ntunecată de ziua cea senină/ *Nu era despărțită*” (subl. n.). Aici trebuie căutată originea imaginii de desfacere în fășii. Variantele succesive ale *Scrisorii I*, produse din 1874 până în 1881, lasă să se observe procesul de ambiguizare a enunțului, concomitent cu păstrarea concretetei verbului: „Atunci nu era moarte, nimica fără de moarte/ Și zi și întuneric nimic *nu le desparte*” (subl. n.; M. Eminescu, *Opere*, ediția Perpessicius, vol. II, p. 184); „Din cele nefăcute nimic *nu se desface*,/ Ci-n sine împăcată dormea eterna pace” (subl. n., *ibidem*, p. 185). O altă versiune juxtapune versurile, eludând adversativul „ci”, marcă a raportului logico-gramatical: „Din cele nefăcute nimic *nu se desface*,/ În sine împăcată dormea eterna pace” (subl. n.; *ibidem*, p. 205). Este surprinzătoare o variantă ulterioară celor de până aici, unde revine imaginea filosofică din *Vede* a unicului nedespărțit, cu o grijă de a nu deconcerta gândirea sprijinită acum pe sinonimia „a împărți”/ „a desface”: „Ființa cea unică e-un tot *ce nu se-mparte*,/ Din cele nefăcute nimic *nu se desface*” (subl. n.; *ibidem*, p. 205).

Substanța omogenă, grea a haosului, adevărată închisoare a posibilelor forme, va fi sugerată, în textul publicat al *Scrisorii I*, prin modificarea versului „Din cele nefăcute nimic nu se desface” în „Umbra celor nefăcute nu-ncepuse a se desface”. Versul inițial, păstrat în mai multe elaborări succesive, figura magma haotică drept spațiu localizat („din cele nefăcute” – complement indirect cu nuanțe și de circumstanțial de loc). Versul din textul definitiv răbufnește, încărcat de imaterialitatea elementului spiritual numit de cuvântul „umbră”, printr-o mișcare poetică de dislocare a amorfului unde se bănuie setea de formă. „Cele nefăcute”, chiar nefăcute fiind, se transformă în entități („Umbra celor nefăcute” – subiect), încetând să servească drept simple repere spațiale. Renunțându-se la paralelismul „ființa cea unică”/ „din cele nefăcute”, împărțirea unicului în forme multiple se concentrează într-un singur cuvânt a cărui menire, de această dată, este aceea de a provoca tocmai deconcertarea gândirii ca *ratio*. Dacă aserțiunile: „Când *nu s-ascundea* nimica, deși tot *era ascuns*.../ Când *pătruns* de sine însuși odihnea *cel_nepătruns*” (subl. n.) mai pot fi readuse la coerența logică prin schimbarea unghiului de vedere, acolo unde se produc cezurile, aserțiunea „Umbra celor nefăcute nu-ncepuse a se desface” este ireductibilă. Prefixul „des-”, prin semantica privativă pe cale de anulare, este segmentul concentrat al sintagmei poetice unde se înstăpânește paradoxul.

Nu este lipsită de interes considerarea unei sintagme în care „des-” încapă în tiparul negației: „[...] ochii lui orbiți de plângeri/ Ea-i sărută/ De pe dânsii negurile *se descopăr*” (subl. n.; *Înger și demon*). „A se descoperi” este, aici, antonim al lui „a se acoperi”, reflexivizarea verbului creând perspectivă spațială imaginii. Deseori, prin prefixul „des-” opus prefixului „în-” este sugerată dialectica adevărului, a efortului cognitiv eșuat în istorie: „Ce-un secol ne zice, ceilalți o

deszic" (subl. n.; *Mortua est !*), „Ce mai mult o încifrează cel ce vrea a descifra" (subl. n.; *Epigonii*). Sensul contradictoriu crește însă, din modulațiile gândirii exprimate sintactic, prin afirmare și negare succesive. În variantele *Scrisorii I* apare pasajul: „Pe când ceea ce aleargă și-n șiruri se dișterne/ Repaosă în raza gândirilor eterne" (subl.n.; M. Eminescu, *Opere*, ediția Perpessicius, vol.II, p. 200). Aceste versuri sunt încercate în alt tipar ritmic pentru *Cu mâne zilele-ți adaogi...*: „Priveliștile sclipitoare./ Ce-n repezi șiruri se diștern/ Repaosă nestrămutate/ Sub raza gândului etern" (subl. n.). Verbul (a) *alerga*, cu sensurile sale, aici, tensionate, „a apărea"/ „a dispărea", a fost suprimat, polaritatea semantică fiind concentrată în verbul „a se dișterne", prin care se realizează cvasiconcomitența înfloririi și veștejirii formelor istoriei. De remarcat că, o dată cu prinderea imaginii în rețeaua altui poem, s-a produs și renunțarea la echivalențele cu aparență de filosofie sistematică: „Zadarnic pare lumea sclipind că-i trecătoare/ Căci coji sunt toate celea ființei ce nu moare./ Trecutul, viitorul se țin numai de coajă/ Ș-a vremii țesătură vedem cu ochiu-n vrajă/ Pe când ceea ce-aleargă..." (M. Eminescu, *Opere*, ediția Perpessicius, vol. II, p. 200). *Cu mâne zilele-ți adaogi...*, cu tot fundalul schopenhauerian, nu păstrează schema discursivă a argumentației de tip filosofic. Având același principiu de construcție ca și *Dintre sute de catarge*, un singur sens poetic este diseminat pe parcursul fiecărei strofe, pentru a făuri sensul universal eleatic din toate perspectivele existenței.

Ocurența verbului „a face" în componere cu prefixul „des-" creează în poeme un subteran fluid sceptic, le dublează, ca act creator, de neîncrederea în fantasmale imaginației supuse și ea istorizării. Faptul că variante cu verbul „a se desface" se găsesc în *Memento mori* și în *Scrisoarea IV* susține această concordanță și face posibilă interpretarea versurilor „Peste ei cerul d-Egiptet desfăcut în foc și aur" (subl. n.; *Egiptetul*) și „Iar din umbra de la maluri se desface-acum la larg" (subl. n.; *Sarmis*) într-un dublu sistem de referință: figurativ, dar și filosofic-ideatic. Distanța idee/ imagine este minimă în lirica eminesciană, orice imagine proiectându-se dintr-un tainic fundal gnoseologic.

Același fluid sceptic, care face din creație un act de eroism, și din amintire – ca act primordial al regăsirii de sine – o luptă cu haosul, se strecoară și în invocarea interogativă a iubitei: „Din neguri reci plutind te vei desface?" (subl. n.; *Când însuși glasul*). „Negurile reci", plural al „negurii eterne", sunt proiecții imanente ale acestui absolut negativ, trepte prime spre neantizare. Invocația îi cere iubitei o desfacere din neant; spațiul în care coboară este acela al poemului, al creației ca interval între neantul ființei și neantul cosmic. Metafora deopotrivă eroică și sceptică a creației ca spațiu de interval izbucnește din fragmentul semantic „des-".

Între interioritate și exterioritate

Cele mai mici organizări semantice ale limbii – morfemele lexicale – se constituie în simboluri prin integrarea în rețele contextuale asemănătoare.

Străbaterea numește, în limba curentă, o pătrundere, o trecere prin, o clarificare și are un virtual sens cathartic. La Eminescu, ea este asociată unei negații: „*Nenfeles rămâne gândul/ Ce-ți străbate cânturile*” (subl. n.; *Dintre sute de catarge*). Străbaterea se consumă într-o interioritate fără scăpare. Sensul simbolic al străbaterii se opune semanticii cuvântului „a străbate”, ce devine, din semn al ieșirii din sine, al trecerii spre altceva și spre alții, un semn al interiorității absolute. În acest context, străbaterea este echivalentă afirmației despre divinitate din *Scrisoarea I*: „Când pătruns de sine însuși odihnea cel nepătruns”. Salvarea din interioritatea absolută este posibilă prin eros: „Din noaptea vecinicei uitări/ În care toate curg,/ A vieții noastre dezmierdări/ Și raze din amurg,/ De unde nu mai străbătu/ Nimic din ce-au apus./ Aș vrea, o dată-n viață, tu/ Să te înalți în sus!” (subl. n.; *Din noaptea...*). Nerealizarea simbolică a sensului cathartic din verbul străbaterii se vedește prin opoziția cu forma verbală „să te înalți”. Selectarea unei forme de diateza reflexivă, la conjunctiv cu nuanță imperativă, exprimă maxima încordare de forțe, un efort al eului îndreptat spre autodeterminare, în opoziție cu forma de perfect simplu a verbului „a străbate”, care pulverizează acțiunea în neant prin scurtul interval de timp oferit ei spre a deveni act.

Verbul „a străbate”, prin semantica ‘a trece prin’, include și semul (+ spațialitate). În *S-a dus amorul...*, spațiul de manifestare („spațiu” în sens abstract) este refuzat naturii „străbătătoare” a „sfântului noroc”: „Și poate că nici este loc/ Pe-o lume de mizerii/ Pentr-un atât de sfânt noroc/ Străbătător durerii!” (subl. n.).

Prin astfel de contexte se neagă succesiv multiple seme (+ spațialitate, + exterioritate, + catharsis) din alcătuirea cuvântului „a străbate”, seme pe care tocmai componenta „stră-” le produce în sintagma internă a cuvântului („stră-bate”).

Prefixul „stră-” este funcționalizat poetic și va colabora la redimensionarea simbolică a altor cuvinte în care este element de compunere. Selectarea formei flexionare fără sufix⁴ verbal „luce” (procedeu morfologic) vocalizează întunecos cuvântul prin mutarea accentului de pe „-e-” din forma „normală” „lucéște”, pe vocala „-u-” (procedeu fonetic). Adăugarea prefixului „stră-” și crearea formei „străluce” conduce la accentuarea procesului de reorganizare a semelor rădăcinii „a luci”. Lumina trimisă în lume de forma „străluce” e o lumină întunecoasă și oprită, o lumină care nu se propagă, ci se consumă în sine. Erotica eminesciană valorifică posibilitățile simbolice create în cuvântul „străluce” prin prefix și prin fonetică: „Când ochiul tău cel mândru străluce în afară,/ Întunecând privirea-mi, de nu pot

⁴ D. Irimia, *Limbajul poetic eminescian*, Iași, Editura Junimea, 1979, p. 148: „Absența sufixului flexionar din structura unor verbe la prezent se adaugă absenței sufixului din forma altor verbe, într-un fenomen de deplasare a accentului de pe sufix (prefix) pe rădăcină, o dată cu reliefarea sensului cuvântului [...]. Evident că acest proces de condensare semantică se circumscrie unui fenomen mult mai larg și mai complex de intercondiționare, între prezența formelor fără sufix și limbajul poetic eminescian, în strânsă legătură cu expresia poemelor considerate individual: [...] sugestivă simetrie ritmică și de intonație [...]; în altă parte formele fără sufix descriu o mișcare energetică”.

să văd încă/ Ce-adânc trecut de gânduri e-n noaptea lui adâncă” (subl. n.; *Nu mă înțelegi*). Între „în afară” și „noaptea” interioară, verbul strălucirii este un hotar în care lumină și întuneric devin totuna.

Ca și „des-”, care numea o facere, o întrupare în lumea de interval a creației, „stră-”, în ciuda faptului că în compoziții nominale introduce un sens superlativ al semnificării rădăcinii, este un obstacol în calea realizării semnificative, fie și neutre, a rădăcinii verbale. Între planul expresiei (simbolic, în poezie) și planul conținutului (semnificarea fiecărei unități verbale) apar tensiuni contradictorii prin funcționalizarea maximă a procedurilor gramaticale, prin metaforizarea lor.

O dată redimensionat un cuvânt – prin contradicția între simbolic și semantic –, el poate induce contradicția sa internă a unor sintagme. Un astfel de cuvânt poate disloca un câmp semantic omogen al limbii în câmpuri simbolice opuse. În versurile „Privea în zare cum pe mări/ Răsare și străluce” (*Luceafărul*), dimensiunea negativă a cuvântului „străluce” rupe continuitatea câmpului semantic al luminii dezvoltat de răsărire și de strălucire, realizând o opoziție luminos *versus* întunecat. La dislocarea continuității câmpului semantic colaborează și un fenomen fonetic: vocala accentuată „-a-”, deschisă, luminoasă, din cuvântul „răsăre”, intră în opoziție cu vocala închisă, întunecată „-u-”, accentuată în cuvântul „străluce”. Dacă răsărirea este semnul poetic al unei manifestări, al unei întrupări a principiului luminii (corespunzător chemării Luceafărului spre formele pământene care l-ar scoate din singurătatea absolută, din interioritatea suficientă sieși a formelor eterne), strălucirea astrului este semnul depărtării ireductibile, al negării oricărei descinderi. „Sistolă și diastolă”⁵ spiritului eminescian prind formă încă de la nivelul infrasemantic al limbii – nivelul fonetic.

Dimensiunile contradictorii ale viziunii poetice eminesciene conturate în jurul „ideologiei”⁶ cuprinse în afirmația „viața este vis, visul este viață” se vădese în acumulările simbolice contradictorii din anumite lexeme sau morfeme. „Ideologia” eminesciană poate fi regăsită în vocația cuvintelor de a deveni simboluri.

Între pasivitate și activitate

Imposibilitatea creării unui destin propriu, sustras determinărilor exterioare, combustia condamnată la interioritate sunt sensuri ale unor texte poetice cu teme aparent fără legătură cu problematica destinului spiritual.

⁵ Edgar Papu, *Poezia lui Eminescu*, Iași, Editura Junimea, 1979, p. 85.

⁶ Asocierea termenilor „ideologie” și „eminesciană” necesită precizări de ordin semantic: „«Literatura» este unul din câmpurile privilegiate ale ideologiei [subl. n.] în măsura în care acționând asupra limbii, ea creează sistemul limbajului (care, evident, trebuie să rămână inconștient) unde fiecare ajunge să se reprezinte” (Jean-Louis Baudry, *Scriptură, ficțiune, ideologie*, în *Pentru o teorie a textului*, București, Editura Univers, 1980, p. 228).

În lirica eminesciană, tema este una singură – afirmarea sinelui, a Ființei pe care o poartă ființările, indiferent dacă poezia dezbată filosofic problema Ființei sau o ascunde sub aparența unor tablouri de natură. În pasajele cu imaginar natural din *Lasă-ți lumea...*, când acțiunea de a străbate se îndreaptă dinspre exterior spre interior, ea este contradictorie, descumpănește gândul printr-o neconcordanță între acțiune și circumstanța ei: „Iată lacul. Luna plină/ *Poleindu-l, îl străbate*” (subl. n.). Opoziția suprafață *versus* profunzime se instituie în semantica textului poetic pe care îl va organiza de aici înainte. Lacul este metaforă a sinelui care își caută dezmarginirea sub tutela înalt spirituală a luminii de lună, teluricul care se dezmințe și asimilează spiritualul simbolizat printr-o entitate cosmică („luna plină”). Limitele acestei asimilări sunt sugerate tocmai de contradicția din interiorul imaginii (*Poleindu-l, îl străbate*”), care continuă să organizeze sensurile poetice printr-o nouă dezvoltare imagistică: „De-al tău chip *el se pătrunde*,/ Ca oglinda îl *alege*” (subl. n.), unde distanța dintre suprafață și profunzime este parcursă în sens invers. Spiritualitatea dobândită de teluric este activă exclusiv în interior, în limitele constrângătoare ale eului.

În prima secvență imagistică, lacul era receptacolul pasiv al cosmosului, pasivitate exprimată gramatical prin pronumele neaccentuat în acuzativ, în poziție de complement direct: „Luna [...] *îl străbate*” (subl. n.). A doua secvență imagistică îl prezintă în ipostaza de element activ – prin poziția de subiect al unui verb tranzitiv („Al tău chip[...] *îl alege*” subl. n.) și al unui verb reflexiv („se pătrunde”). Ieșirea din contradicția instituită de versul „*Poleindu-l, îl străbate*” nu se poate însă înfăptui. Lacul (sinele) devine activ printr-o ciudată asimilare a pasivității. Diateza reflexivă („se pătrunde”), presupunând prezența unei energii interioare, pare a anunța, în palierul sensurilor poetice, o replică spirituală în forță dată străbaterii luminii de lună, o manifestare necondiționată a sinelui. Energia aceasta implozivă este însă anulată de sugerarea unui agent: „*De-al tău chip el se pătrunde*” (subl. n.). Complementul indirect cu nuanță de agent readuce sinele în neputință și pasivitate. (Caracterul gramatical sintetic al diatezei reflexive ca depozitar deopotrivă al activului și pasivului este exploatat precumpănitor în aceste contexte.)

Schema gramaticală verb la diateza reflexivă + complement indirect cu nuanță de agent este o modalitate de inducere a contradictoriului în atât de mare măsură, încât verbe în mod normal la diateza activă sunt resemantizate poetic prin diateza reflexivă⁷. Două versuri din *Pe lângă plopii fără soț...* sintetizează întreaga dramă a eului printr-o astfel de structură sintactică în interiorul căreia elementul

⁷ D. Irimia, *op. cit.*, p. 138: „Reflexivul își afirmă caracterul definitiv prin dominarea, în sens strict, a activului și prin sublinierea valorii reflexive în construcții largite. Această dominantă reflexivă *obiectivează* subiectul, expresie, directă sau indirectă, a eului liric, într-un proces, cel mai adesea, de căutare dramatică a propriei identități, căutare esențială procesului de creație [...]. Caracterul reflexiv devine atât de dominant, încât forma se extinde și la verbe care, din motive semantice, o refuză”.

declanșator al tensiunii este pronumele reflexiv: „Tu trebuia să te cuprinzi/ De acel farmec sfânt” (subl. n.). Lui „a se cuprinde”, cu sensul poetic de regăsire a propriei esențe, de identificare cu ea (în felul în care, simbolic, Zamolxe redispăre, se topește „în propria lui umbră”, în poezia *Gemenii*), i se opune un factor exterior copleșitor, divin („farmec sfânt”), sugerându-se că lumea esențelor este în altă parte, izolată de ființare, în exteriorul ei. „Farmecul sfânt”, ca posibil agent, readuce ființarea și actul ei de regăsire a sinelui în pasivitate și nereceptivitate la Ființă. Drama omului eminescian se exprimă prin această pasivitate tensionată, destin al oricărei ființări.

Poezia *La mijloc de codru...* este gândită în cea mai mare parte pe structura verb reflexiv provenit din verb activ („a se pătrunde”) + complement indirect cu nuanță de agent: „Luminiș de lângă baltă./ Care-n trestia înaltă/ Legănându-se din unde/ În adâncu-i se pătrunde/ Și de lună și de soare/ Și de păsări călătoare./ Și de lună și de stele/ Și de zbor de rândurele/ Și de chipul dragei mele”. Structura definește, în spațiul imagistic natural, paradoxala activitate pasivă a lumii eminesciene, căreia omul eminescian îi este asemenea. Spre deosebire de om, al cărui act de captare a cosmicului prin găsirea identității sinelui este sortit eșecului, natura receptivă se cosmicizează, devenind un „substrat pur și nediferențiat”⁸ pe care se răsfrâng sensuri absolute.

Valențele dramatice ale destinului contradictoriu al eului în lume sunt declanșate de exploatarea sensurilor virtuale ale unei scheme sintactice și ale unui procedeu morfologic (folosirea reflexivă a verbelor active).

Între timp și eternitate

La nivel sintactic, agenții de inducere a contradictoriului pot fi identificați și printre elementele de legătură în frază, pentru că acestea stabilesc orientarea fluxului gândirii spre enunțuri paradoxale, prin ambiguitatea relațiilor sintactice.

Astfel, conjuncția „de”, echivalentă semantic și funcțional fie lui „dacă”, fie lui „încât”, poate să nu fie selectată de sintagmatic doar în una singură dintre cele două direcții semantice virtuale. În strofa: „Era un vis misterios/ Și blând din cale-afară,/ Și prea era de tot frumos/ De-au trebuit să piară” (subl. n.; *S-a dus amorul...*), conjuncția *de* introduce o propoziție care în planul gândirii exprimă, prin *raport condițional* implicit, o ipoteză, iar în planul afectului exprimă o *consecință*, corespunzând viziunii eminesciene a caducității valorilor. Sensul contradictoriu se produce prin tensiunea între cele două sensuri concomitente –

⁸ Rosa del Conte, *Eminescu sau despre Absolut*, Cluj, Editura Dacia, 1990, p. 260. Ioana Em. Petrescu, *Eminescu. Modele cosmologice și viziune poetică*, București, Editura Minerva, 1978, p. 159: „Drumul iubirii descurecă labirintul codrilor, conducând spre mijlocul pădurii, ascunsă inimă a lumilor, marcată totdeauna de prezența acvaticului (izvorul, lacul, balta), care are și funcția de oglindă a cosmosului, captând în imagine, deopotrivă, eternul și trecătorul, aștrii și zborul păsărilor, și plasând iubirea, ambiguu, între aceste două moduri de existență. Aceasta e «luminișul de lângă baltă» din mijlocul pădurii în grațioasa prelucrare de madrigal a unui motiv folcloric din *La mijloc de codru...*”.

condițional și consecutiv. Gândirea se întoarce asupra faptelor cu certitudine întâmplată (pieirea iubirii), iar afectul le incertifică prin plasarea lor sub un semn condițional („De-au trebuit să piară”). Adevărata condiție este exprimată însă nu de conținutul posibilei propoziții condiționale „De-au trebuit să piară”, ci de acela al propoziției regente: natura excesivă a iubirii („din cale-afară”, „prea [...] de tot”) este cauza dispariției ei, a lipsei ei de rezistență la presiunile realității. Punerea sub semnul incertitudinii a faptelor cu certitudine întâmplate are drept rezultat înălțarea spre valoare a faptelor imposibile, instituindu-se adevărul pe care îl conțin, fără-ma lor de eternitate de nemăsurat cu certitudinile realității. Pentru logica afectului, negativitatea unei consecințe este semn al valorii peste fire a faptului care a produs-o. Această răsturnare de termeni și-a găsit exprimarea în posibilitățile virtuale de ambiguitate a enunțului ale unei conjuncții.

În fragmentul liric de mai sus, condiția și rezultatul logic au luat forma raporturilor sintactice condițional și consecutiv care, schimbându-și reciproc natura, eliberează, peste contradicția logică, un sens afectiv necontradictoriu.

Există cazuri în care întreg textul poetic se clădește pe anularea reciprocă a două sensuri gramaticale. În poezia *Și dacă...*⁹, condiția și scopul sunt structurate gramatical în subiect + verb copulativ + predicat. Esența funcțională a predicatului este dată de atribuirea de note subiectului. În structurile din *Și dacă...* se atribuie note de finalitate unor esențe posibil condiționale. Și aici, ca și în cazul fragmentului din *S-a dus amorul...*, sensul este însă un fals sens condițional. Nota de (+ temporalitate) a oricărei condiții („dacă” înseamnă și „atunci când”) este contrazisă și anulată de eternitatea elementelor de imaginar poetic la care condiția se aplică. Falsul sens condițional constă în punerea sub semnul condiției a unor „evenimente” care, în universul poetic eminescian, se întâmplă necondiționat, căci răsfrângerea stelelor în lac și răsărirea lunii sunt înscrise în eternitate. Întreaga poezie exprimă în termeni condiționali și temporali o experiență a cărei zăre este eternitatea.

Nota de finalitate atribuită unei esențe posibil condiționale neagă identitatea acestei esențe. Ea trece, în chip simbolic, asupra intervenției elementelor naturii care au declanșat mecanismul amintirii, transformând peisajul de natură din cauză în scop. Natura eminesciană ascunde mesaje și vedește intenții. Ramurile bat în

⁹ Analize, din unghiuri diverse și cu diferite intensități ale receptării, ale poeziei *Și dacă...* și în Rosa Del Conte, *op. cit.*, p. 229-230: „Colocviul dintre inimă și lucrurile care știu își păstrează intactă tainica lui intimitate [...]. Convorbirea se desfășoară între inimă și lucruri, dar într-o atmosferă aluzivă, de liricitate pură. *Și dacă...* este un început care reia și continuă o discuție tainică”; D. Caracostea, *Creativitatea eminesciană*, Iași, Editura Junimea, 1987, p. 238: „Cu greu s-ar putea o concentrare mai mare și o mai răspândită formă închisă pentru atâta putere de sugestie și orizont spre nemărginit”; Mihaela Mîinea, *Lecturi eminesciene: între multiplu și unu*, în „Viața românească”, ian. 1991, nr. 1, p. 4: „Ca și Leonardo da Vinci în «Gioconda», Eminescu tratează în poezia *Și dacă...* ființa ca principiu al armoniei universale și principiul armoniei universale ca ființă, la convergența științei cu mistica”; Ioana Em. Petrescu, *op. cit.*, p. 226-227: „Întreaga operă de maturitate a lui Eminescu [...] ne va apărea, în termeni muzicali, drept expresia unui limbaj obligat, opus limbajului liber, romantic [...]. O asemenea structură caracteristică limbajului obligat reprezintă simetria sintactică aproape perfectă din *Și dacă...*”.

geam, plopii se cutremur, stelele bat în lac în virtutea unui eros cosmic. „Scopul” naturii este acela de a atrage experiența individuală în cercul acestei dimensiuni erotice universale.

Dacă în pasajul din *S-a dus amorul...* contradicția se concentrează într-un conector gramatical, în *Și dacă...* contradicția inerentă sensurilor gramaticale este răspândită pe întreg parcursul poeziei. Ambele enunțuri lirice sunt construite pe negarea ideii de condiție tocmai prin actualizarea semnelor lingvistice care exprimă condiția. Ieșirea din condiție, la Eminescu, echivalează cu ieșirea din timp. Poezia *Și dacă...* eternizează iubirea printr-un raționament ce se bazează pe semantica unui element de legătură, care dă și titlul, aflat în contradicție cu sensul eternizării. Fenomenul este de aceeași natură cu construirea genezei în jurul cuvântului „des-face”, cu realizarea sensului lui „a stră-bate” printr-o interioritate absolută și cu sensul contradictoriu al schemei gramaticale verb reflexiv(izat) + complement indirect cu nuanță de agent.

Concluzii

Oximoronul, fuciar gândirii poetice, substanței iraționale a acesteia, funcționează în text, la nivel microcontextual, prin metaforizarea entităților de orice rang în limbă: fonetic, morfologic, lexical și sintactic. Analiza modului de întemeiere a contradicției, începând cu temeiul material al limbii, scoate în lumină organicitatea relației dintre expresia poetică și articulațiile fundamentale ale viziunii poetice.

LINGUISTIC LEVELS OF MIHAI EMINESCU'S CONTRARIES

SUMMARY

The paper discusses the presence of contradiction at different linguistic levels in some of Eminescu's poems. Thus, the oxymoron and its constructions are not the only stylistic manifestations of reconciled contraries in his works. The levels inside which contradiction is present are: lexical and grammatical morphemes such as the prefixes “des-”, “stră-” and the reflexive pronoun “se”. The contradiction is also obvious inside the syntactic dimension when an expression of condition, though a subjective clause, is related to an expression containing symbols of eternity in Eminescu's poetic universe (in the text *Și dacă...*).

The three linguistic levels of the contraries are analysed in short stylistic essays entitled respectively: *Between Substantiality and Unsubstantiality*, *Between Embodiment and Disembodiment*, *Between Interiority and Exteriority*, *Between Passivity and Activity*, *Between Time and Eternity*.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide”
Iași, str. Codrescu, nr. 2